ISSN 2078-5534. Вісник Львівського університету.Серія філологічна. 2017. Випуск 64. Ч. ІІ. С. 274-283
Visnyk of Lviv University. Series Philology. Issue 64. Vol. II. P.274-283

УДК 811.161.2'373.72'367.7

ФРАЗЕОЛОГІЗМИ ЯК ЗАСІБ ХИМЕРИЗАЦІЇ В ПОВІСТІ В. ДРОЗДА „ИРІЙ”

Ольга Бачишина

Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра української мови імені професора Івана Ковалика,
вул. Університетська, 1/234, 79000 Львів, Україна,
тел.: (0 322) 239 47 17

Проаналізовано подвійну актуалізацію фразеологізмів чи їхніх компонентів, яка стає засобом химеризації в повісті В. Дрозда „Ирій”. Описано основні способи застосування подвійної актуалізації, а також розглянуто основні риси химерної прози.

Ключові слова: фразеологізм, подвійна актуалізація значення, метафора, химерна проза, химеризація.

Фантастичні дискурси становлять особливий тип текстів, оскільки герої, події та явища, описані у цих творах, не відповідають реальності, у якій ми живемо.

В українській літературі на стику міфології, фантастичності та певних суспільно-політичних обставин витворився особливий літературний тип, який часто називають химерним. Химерна проза – явище 70 – 80 років ХХ ст. в українській літературі. Цей термін уживають на позначення значного за обсягом прозового твору, у якому розповідають про неймовірні події, де реальне поєднане з фантастичним, умовним; засоби іронії, гротеску, театральності – з елементами фольклорної та міфологічної поетики. У творах химерної літератури відбуваються дивовижні метаморфози з персонажами, зміщення подій у часі й просторі.

Для творів химерної прози характерно: 1) фольклорність, використання міфів; 2) історизм та зв'язок поколінь у творах зі збереженням актуальності та сучасної проблематики; 3) запозичення мовностильових рис із комедійно-бурлескної течії; 4) використання фантастичних, химерних образів, межі між реальним та ірреальним відсутні; 5) постійна присутність автора; 6) добір кумедних імен персонажів; 7) пародіювання інших мовних стилів, висміювання офіційної манери викладу; 8) зосередження уваги не так на сюжетній лінії, як на самому слові, манері його вживання [11, с. 345].

Явище бере свій початок від роману О. Ільченка „Козацькому роду нема переводу, або ж Мамай і Чужа Молодиця” (1958) і сягає творів В. Шевчука „Дім на горі” та „На полі смиренному” (1983). До химерної прози належить також творчість В. Земляка, П. Загребельного, Є. Гуцала, В. Яворівського та ін. Один із яскравих представників цього літературного напрямку – В. Дрозд. Дослідники (Н. Пасік, Г. Воєводіна) індивідуальної стильової манери автора зазначають, що творчому почеркові письменника характерна мовна гра в різних її проявах: буквалізація метафор, мовна надлишковість, парономазія, автокоментарі, а також модифікація фразеологізмів [14, с. 157]. Остання слугує особливим маркером ідіостилю письменника, оскільки у жодного іншого автора, який творить у химерній стильовій манері, такого інтенсивного застосування не спостерігаємо.

© Бачишина О., 2017

ISSN 2078-5534 Вісник Львівського університету. Серія філологічна. 2017. Випуск 64

Метою статті є аналіз модифікацій фразеологічних одиниць, завдяки яким В. Дрозд створює химеризаційну канву роману.

Актуальність дослідження полягає в тому, що досі не було зроблено аналізу мовних засобів химеризації, одним з яких є модифікація фразеологічних одиниць, а це, відповідно, може допомогти у вирішенні питання, чи є химерна проза окремим літературним напрямом, чи лише одним із різновидів фантастичних текстів.

У „Великому тлумачному словнику” зазначено: химерний – 1. Який викликає подив, не схожий на когось звичайного або щось звичайне; незвичний, чудернацький. // Те саме, що потворний. // Сповнений несподіванок. 2. Якому властиві дивацтва, примхи, вигадки (про людину і характер). // Те саме, що вередливий. 3. Який не існує, якого не може бути в дійсності. // Неможливий для виконання, здійснення; нездійсненний, нереальний. // У якого важко повірити; неправдоподібний. // Який є породженням гри фантазії; вигадливий, незвичайний. 4. Якого важко зрозуміти, збагнути, пояснити; складний, незрозумілий, заплутаний. Ці визначення ілюструють спільні та відмінні риси між фантастичним та химерним. Обом явищам властива „нереальність”, проте ключовим для химерної прози варто також вважати означення „чудернацький, сповнений несподіванок, незрозумілий” [3, с. 1223].

Попри тяглість історії творів відповідного літературного типу, як ми вже частково згадували, питання про те, що таке химерна проза, чи є вона окремим літературним жанром, і якщо є, то які твори належать до цього літературного типу, досі не вирішені в літературознавчій науці. Не усталеним залишається також і сам термін „химерна проза”. Деякі дослідники не виокремлюють химерну прозу як самобутнє явище або говорять про штучність терміна (А. Кравченко, М. Ільницький та ін.). Окремі літературознавці намагаються уникати цього терміна. На думку В. Дончика, назва „химерна течія” є неточною, замість якої вживає „фольклорна” або „умовно-алегорична” [5, с. 129]. М. Стрельбицький пропонує назву „лірико-гротескова” проза замість „химерної” [17, с. 151]. В. Чайковська пише про те, що риси химерної прози означувалися як фольклоризм або умовність [23, с. 80].

Якщо говорити про химерну прозу як про окремий літературний напрямок, то його поява пов’язана із активізацією літературно-мистецького життя внаслідок „хрущовської відлиги”, яка породила духовну свободу й надію на українське відродження та масштабних процесів у суспільно-політичному житті людства. Постає проблема не зображення нового художнього світу, а його інтерпретації, що неможливо старими, відомими засобами [8, с. 21]. А. Погрібний [15, с. 25] розглядає це явище як „захисну реакцію літератури”: удаючись до фольклоризації, митці уникають нівелювання та стереотипізації. Схожої думки притримується І. Дзюба [4, с. 16]. М. Ільницький [7, с. 18] пов’язує використання фольклорних елементів для можливості вияву своїх поглядів у період жорсткої цензури та заборони української культури.

І. Дзюба джерелами цієї прози вважає давню національну традицію, потребу подолання натуралізму, а також тугу за „вигадкою, жартом, перетворенням життя в уяві” [4, с. 13]. Основними негативними рисами химерної творчості дослідник правомірно визнає недоступність діалектики душі, конкретності суспільних відносин [4, с. 14].

Серед рис химерної прози виділяють такі:

1) фольклорність, народнопоетичне світовідчуття. В химерному романі немає чітких міфологічних сюжетів чи образів, а є лише їхня інтерпретація, обігрування. За цією рисою химерну прозу часто зіставляють з магічним реалізмом, де основними рисами визначають: а) повернення літератури до реальності, не до реалізму в зрозумілому нам літературознавчому сенсі, а саме до реальності в первісній, міфологічній її іпостасі: „…Міф

є (для міфологічної свідомості) найвища за своєю конкретністю, максимально інтенсивна й у найвищій мірі напружена реальність"; б) пошук автентичності, власного місця у великому й змінному світі. Тут немає посилань на міфічну уяву та первісні вірування, замість цього основним критерієм творчості стає абсолютна свобода. Слово „магія" тут означає „незрозуміле, знаки, символи чи фантастичні події, які суперечать законам природи й не мають переконливих пояснень". Для „химерної прози", так само як і для „магічного реалізму", використання міфу, фольклору, вживлення в тексти елементів народної обрядовості стає засобом створення нової художньої реальності, яка корелює з реальністю безпосередньою і завдяки цьому імпліцитно порушує важливі соціальні, моральні, етичні тощо питання [13, с. 399];

2) умовність, нежиттєподібність, фантастичність;

3) філософсько-епічний виклад;

4) присутність всюдисущого, іронічного оповідача-всезнайки;

5) використання гротеску, бурлеску, іронії, гумору, сатири; Н. Кобилко вважає, що ці засоби є скоріше складниковими, а не визначальними [8, с. 21]; якщо порівнювати романи, то сміх відчувається в П. Загребельного, Є. Гуцала, а твори В. Земляка, В. Шевчука, В. Дрозда звучать серйозно;

6) тяжіння до особливостей усного мовлення; простежуємо перехрещення різних планів бачення, що зумовлює складні стилістичні ефекти: хронологічну непослідовність у викладі матеріалу, зміну тональностей – від комізму до глибокої лірики і драматизму, а то й трагізму – загальну романтичну піднесеність, композиційну розкутість, вільні комбінації з часом, власне часові маніпуляції. Оповідач В. Земляка живе одночасно ніби у двох часових площинах. В одній іде розповідь про події, а в другій оповідач постає своєрідним істориком і коментатором, який ці події осмислює. Своєрідний хроно-синтез виступає і в інших творах. Оповідач (він же герой) в „Ирії" В. Дрозда живе фактично у 40-і роки, але сповнений думок і прагнень покоління 70-х [24, с. 13]. Серед мовних особливостей химерної прози називають: а) прив'язаність до народного мовлення; б) величезне лексико-фразеологічне багатство оповіді; в) авторська видозміна народної фразеології [2, с. 124].

Отже, химерна проза – це самобутня течія української літератури. Не варто ототожнювати її з фантастичною літературою, оскільки від неї цю течію відрізняє міфологізм, який використовують для розкриття психологічних та етичних проблем, а також використання гумору, іронії, гротеску. Від філософського роману химерну прозу відрізняє міфологізм, що проявляється у фантастичних подіях, які суперечать законам природи і не мають логічних пояснень.

Твори химерної прози вже стали джерельною базою для багатьох мовознавчих праць. Дослідники часто вивчають поетику текстів (Н. Манюх, Н. Козачук, О. Карпенко, С. Сіверська, Т. Шевченко та ін.), а також індивідуальний стиль письменників (А. Соколова, О. Переломова, Т. Монахова, А. Харченко).

Особливості мови певного твору – це поєднання рис певного літературного типу та індивідуальної стильової манери автора. До особливостей ідіостилю В. Дрозда зараховують те, що його цікавила „внутрішня людина", яка перебувала в „екзистенційному вакуумі" тогочасної дійсності. Часто у творах зосереджує увагу на „викривленій особистості" з її трагедією роздвоєння душі, віддзеркалюючи психологію абсурдного суспільства „розвиненого соціалізму" [12, с. 216]. Креативність митця руйнувала регламентовані рамки соцреалізму, розхитуючи усталені принципи традиційного зображення дійсності театралізацією, гіперболізуванням умовно-химерних ситуацій, актуалізацією іронії, жарту, бурлеску, про що сам письменник зауважував: „Коли світ

ISSN 2078-5534 Вісник Львівського університету. Серія філологічна. 2017. Випуск 64

розчаровував мене, я конструював світ заново…” [6, с. 5].

Для творчого почерку цього письменника, як і для химерної прози загалом, характерні експерименти зі словом, мовна гра в різних її проявах: буквалізація метафор, мовна надлишковість, парономанія, автокоментарі, які часто створюють смислову двоплановість, змішування стилів, орнаментація та стилізація з елементами пародійності [14, с. 157]. Яскраво представлена у творчості В. Дрозда модифікація фразеологізмів, тобто реалізація лексичних значень усіх чи окремих компонентів фразеологізму поряд із використанням його традиційного значення [14, с. 159]. У такий спосіб автор поєднує реальні та фантастичні риси. Наслідок такої трансформації – межа між умовністю й реальністю вкрай хистка, читацьке очікування не виправдане, на що й спрямовані естетичні та прагматичні орієнтири химерності [14, с. 165].

Серед усіх рис повісті В. Дрозда „Ирій” найбільше впадає в око те, що автор активно використовує фразеологізми. Але викликає здивування не частота використання сталих одиниць, а манера їх застосування: обігрування, модифікації, трансформації, яких зазнають фразеологічні одиниці у повісті, і, як наслідок, нетипові, фантастичні, дещо іронічні риси та властивості, які отримують герої, події та явища завдяки цим „перетворенням”: ***Камінь упав з*** *мого* ***серця*** *і покотився двором, там його зловив дядько Денис та став точити об камінь* ***купило****, що за останні дні* ***притупилось*** [6, с. 69]. Тобто події, стани, явища, названі фразеологізмом, отримують певне продовження у фізичному вираженні, реальному для твору (у цьому контексті – фразеологізм *камінь упав з серця* із значенням ‘кому-небудь стало легко, спокійно’ [22, с. 363]).

Такі фразеологічні метафори вже були об’єктом аналізу у розвідках Н. Пасік та Г. Воєводіної [14, с. 345]. Теоретичні аспекти семантичних і структурно-семантичних змін фразеологічних одиниць (далі – ФО) ґрунтовно розглянуті в працях А. Анікіної, О. Бабкіна, Л. Безрукової, І. Гнатюк, А. Куніна, Ю. Прадіда, Л. Скрипник, Г. Удовиченка, В. Ужченка, М. Шанського та ін. Як відомо, „фразеологічні одиниці – стійкі сполучення слів, які мають цілісне значення експресивно-оцінного характеру, виражають поняття і зближуються зі словами семантично й функціонально-граматично” [9, с. 28]. Зазвичай учені пов’язують із фразеологізмом комплекс таких категорійних обов’язкових ознак, як семантична цілісність, відтворюваність, стійкість, нарізнооформленість, еквівалентність слову, неперекладність, метафоричність [19, с. 23–26; 20, с. 712]. При цьому постійність компонентного складу й структури звороту дослідники не вважають абсолютною, оскільки поряд з історичною та локальною змінністю фразеологізму притаманна також гнучкість індивідуально-авторського вживання, зумовлена художньою, стильовою та ідіолектною нормами [14, с. 158].

Н. Пасік та Г. Воєводіна називають відповідну гру слів на основі фразеологізмів прийомом семантичних модифікацій [14, с. 158], а саме подвійною актуалізацією, тобто реалізацією лексичних значень усіх чи окремих компонентів фразеологізму поряд із використанням його традиційного значення [1, с. 158]. Можливість одночасного сприйняття в стійкому виразі буквального й переносного значень закладена в самій природі фразеологізмів, оскільки через потенціал внутрішньої форми для них показова семантична двоплановість [10, с. 13]. Існування в мові омонімічних стійких і вільних сполучень слів [16, с. 10; 18, с. 34] створює потенційні умови для мовної гри – зведення в одному комунікативному відрізку первинної і вторинної одиниць.

Фразеологізми пройшли складний і тривалий шлях становлення як самостійні мовні одиниці від вільних словосполучень до стійких образно-метафоричних зворотів з таким цілісним значенням, яке ускладнене додатковими семантичними, стилістичними і емоційно-експресивними оцінками [9, с. 29]. Тобто в основі фразеологізму – усталена

ISSN 2078-5534 Вісник Львівського університету. Серія філологічна. 2017. Випуск 64

метафора. В. Дрозд, продовжуючи метафоричний рух фразеологізму у тексті, повертає його до першопочатків: актуалізуючи метафору, закладену у фразеологізмі, використовує також пряме значення компонентів фразеологізму: *Але минав тиждень-другий, сестри буцім випадком здибувалися на базарі чи в пивниці, кидалися одна одній в обійми, цілувалися і плакали від зворушення та щастя,* ***заливаючи міські вулиці потоками сліз, аж бідним городянам доводилося кілька днів по тому плавати в човнах та ночвах*** [6, с. 6]. Наприклад, створюється подвійний семантичний план: читаючи твір, ми сприймаємо і фразеологічне, і пряме значення окремих компонентів фразеологізму. Так, фразеологізм *лити сльози*, який має значення ‘плакати’, та фразеологізм *литися рікою*, тобто ‘надходити у великій кількості’ [22, с. 426], отримуються тут як метафоричну актуалізацію (герої твору сильно плачуть), так і пряму актуалізацію окремих компонентів, оскільки герої твору і справді заливають вулиці своїми слізьми. Подвійну актуалізацію у повісті В. Дрозда „Ірій” отримує також фразеологізм *у голові горобці цвіріньокають*, який використовують, коли говорять про людину легковажну, несерйозну [22, с. 191]; а у творі, окрім такого розуміння, головний герой і справді чує цвіріньокання цих птахів: *Пакульці торочили,* ***що у його голові від пиятики давно горобці цвіріньокають****. І справді,* ***я вчув*** *крізь нетерпеливе ревисько машин та автобусів, що їм будинки, зтовпившись обабіч бульвару, загородили дорогу,* ***як у голові дядька Гниди весело та радісно вицвіріньокує, витьохкує, видзвонює дрібне птаство***. [6, с. 28].

Така подвійна актуалізація, на нашу думку, є одним із мовних засобів химеризації тексту, тобто передання фантастичних подій, явищ, яких не існує, не може бути в реальній дійсності, які є породженням гри фантазії, проте герої цього твору сприймають такі події як реальні: всі фантастичні зміни та модифікації не викликають у них подиву чи нерозуміння: - ***Іди ж, синку, та натруси для дядька груш із верби****,— мовила мати, підводячись і хрестячись на світлу пройму дверей […].* ***Я вхопив корзину і почимчикував у кінець городу, де сріблилась розлога, гілляста верба. На хвильцях її листу поважно вигойдувалися жовто-рожеві огузкуваті груші-дулі. Забравшись на тин, я трусонув гілляку, і на стежку, в картоплю, бадилля якої вже темніло й жухло, важко, смачно загупало. Назбиравши повнісіньку корзину груш****, притьма побіг до хати* [6, с. 9-10]. Подвійну актуалізацію отримує фразеологізм *груші на вербі ростуть* із значенням „нісенітниці, щось нереальне” [22, с. 200]. Через подвійну актуалізацію пряме значення складових фразеологізму отримує певне продовження у фізичних діях, явищах (наступний приклад – на основі фразеологічної одиниці *остовпіти з подиву* із значенням ‘застигнути нерухомо’ [22, с. 861]): *Після першого уроку, впродовж якого мене судомило від глибоких почувань, я метнувся до 9 „А” буцім попросити крейди та й* ***остовпів з подиву****: їх було тут десятків зо два, дівчат з першовересневого календарного листочка — у шкільних формах, з комсомольськими значками на білих, старанно випрасуваних фартушках, в окулярах, крізь які світили сині (під колір блакитних кісників) строго-мудрі очі споконвічних відмінниць.* ***Уроків зо два стояв я стовпом біля дошки і вчителі вішали на мене замість підставки таблиці відмінювання дієслів та географічні карти****, але таки прийшов до пам'яті і поплентався з класу, плекаючи в душі надію на зустріч із своїм коханням* [6, с. 24].

Як ми вже зазначали, завдяки подвійній актуалізації фразеологічних одиниць герої, події та явища твору химеризуються, набувають невластивих реальному світу рис, а також зникає межа між світом реальним та ірреальним: ми читаємо про „нормальні” події, які могли б мати місце в нашому реальному, повсякденному житті, і раптом стається щось – і ми вже у фантастичному світі, де люди літають, спілкуються із потойбічним світом та ін. Вважаємо, що цей перехід відбувається під час подвійної актуалізації фразеологічних

ISSN 2078-5534 Вісник Львівського університету. Серія філологічна. 2017. Випуск 64

одиниць (наступні приклади – на основі фразеологізмів *виросли крила* із значенням ‘хто-небудь відчуває приплив сили, енергії, натхнення тощо’ [22, с. 397]; *летіти на крилах* - ‘перебувати в доброму настрої, піднесенні’ [22, с. 397]; *душа вийшла з грудей* – ‘хто-небудь помирає’ [22, с. 277-278]): *І* ***ти змахуєш крильми, що виростають за спиною з-під вилинялої від прання ситцевої сорочечки****, та легко здіймаєшся над срібночолими вуличками, над залитими місячним сяєвом садами, над блакитною рікою сільської вулиці [...]. Уже звучать над твоєю головою хорали вдячності і слави, ніби на останніх кадрах кінофільму, аж тут мати грюкає сінешними дверима та гукає в місячну літню ніч: — Де тебе носить по досвітках? Корову ранком хто пожене?* ***Крила за твоєю спиною в'януть, опадають і ти плюхаєшся охляп на колоду під тином****, глипаєш очима і бачиш перед себе вирлооке глинище, сухореброго в'яза з шапкою лелечиного гнізда на верхів'ї, приземкувату, перехняблену бригадну стайню, під стріхою якої дівки навсипуще голосять...* [6, с. 7-8]. *Тої ж миті* ***тітчина душа****, схожа на сірого напиндюреного горобця,* ***випурхнула з її грудей****, і* ***дядько Денис ледве вспіймав ту душу під червоним абажуром****, сплеснувши в долоні, буцім полював на міль. А тітка Дора белькотіла синіми губами: „Наша, наша... ” і зомліла з великої радості та зворушення.* ***Дядько Денис навернув тітчину душу назад, наче корову, що забрела в шкоду. Оклигавши, тітка Дора взялася дрібними хихичками*** [6, с. 29-30].

Часто В. Дрозд завдяки такому типу мовної гри передає певні емоційні стани, а емоції внаслідок цього отримують певне фізичне вираження: ***Тікаючи від приземленого дядькового реалізму, я прищикнув його мову дверима, і вона жалібно заскавучала, наче цуценятко*** [6, с. 14]. Завдяки подвійній актуалізації В. Дрозд передає також світосприйняття головного героя, а саме – дитячий світ, в якому кожен предмет чи подія доповнюються фантазією героя і в його світі стають реальними (приклад – на основі фразеологізму *не мати кінця*, тобто ‘бути безмежним’ [22, с. 376]): *Я піду між пузатих бочок та сулій по* ***льохові, якому нема кінця****. Дід Єврась божився, що у війну, полюючи на партизанів, тут загубився німецький дивізіон з п'ятьма танками і досі про нього ні слуху. Я наберу корзину картоплі і вже прямцюватиму назад на світло дверей, коли ненароком штовхну муровану стіну і опинюся в холоднім, хмурім казематі, в потаємних печерах, що існують під Ірієм з часів татарських набігів, і побачу в напівтьмі скрині з коштовностями та золотом, скарби прадавніх ірійців і три чорні тіні в німецьких касках біля скринь зі скарбами, залишки німецького легіону, що загубився в льохові Солом'яників. Вони підуть на мене, викрешуючи іскри кованими чобітьми, і я згадаю, як бився з гімназистиком Павка Корчагін, ударю знизу в підборіддя вагою усього тіла, фашист випустить з рук автомата і впаде навзнак. Я підхоплю зброю і двоє останніх фашистів покірно піднімуть руки, третій очуняє і теж здасться, я накажу їм узяти скрині зі скарбами на плечі й поведу нагору, а в дядьковім городі один з фашистів, той, якого я ударив, вихопить пістолета і вистрелить у мене, але пізно: фашистів оточать підняті по тривозі наші солдати, а мене, пораненого, перев'язуватиме дівчина з календаря. У школі я нікому не признаюся, хай вони про все дізнаються з газет. Золото й коштовності я подарую державі, а собі залишу на денці скрині і то не для себе, а щоб поїхати в Пакуль і сказати пакульцям: ось золото, збудуйте дорогу з Ірію в Пакуль...* [6, с. 34].

Проте така подвійна актуалізація властива не лише окремим реченням чи висловлюванням. В. Дрозд на основі такого прийому об’єднує великі частини твору, відповідні фразеологічні маркери вигулькують в тексті в тому чи іншому місці, пов’язуючи оповідь та світосприйняття героя в єдину канву (при чому сам фразеологізм може навіть не вживатися, не бути „оголошеним”). Досить показовим у цьому аспекті є початок повісті, де головний герой, школяр Михайло Решето чекає, поки свисне рак (фразеологізм *коли рак свисне*, тобто ‘ніколи, невідомо коли, через дуже довгий проміжок часу’ [22, с. 730]),

оскільки тоді він поїде на навчання у сусіднє містечко Ирій – місце світлого майбутнього, місто, де повинні втілитися всі його мрії та бажання і яке стане рятівним пунктом, аби порвати із сірим та одноманітним теперішнім життям: *Я вчув його, щойно ступив із сінешних сутінків на залитий окропом ранкового сонця рундук: тонкий, протяглий, наче далекий згук сурми,* ***посвист рака в зарослім осокою Жерелі****, зеленкуватого, з темними пупирцями на спині та клешнях, старого бувальця, який видряпувався навіть з відра, що в нім безнадійно копошилися його нещасливі побратими […]. Я* ***нетерпляче очікував на той поклик друге літо*** *— […] відколи дядько Денис урочисто пообіцяв, […] що я у восьмий, дев'ятий й десятий неодмінно ходитиму до міської школи, і він зробить з мене людину […]. Мати, моя свята, схожа на іконну Марію, мати, що мала звичку різати у вічі правду, мовила од мисника, вимахуючи правицею, неначе рубала тупою сапкою осот на городі: —Я свій вік прогибіла в Пакулі, то вже ж тільки й думки моєї, аби Михаль не крутив волам хвости. Але ж* ***Дора візьме мого хлопця до себе, хіба тоді, як свисне раку Жерелі...*** [6, с. 5]. Через кілька сторінок знову читаємо: *Я перейшов у дев'ятий, минало друге літо, а* ***рак усе мовчав****, буцім його давно не було під вільшаним пнем, хоч* ***я того рака ловив щотижня****, скаламучуючи воду в ковдобині дерев'яним бовталом, і знову випускав на волю в* ***надії нарешті вчути віщий посвист****. Бо ж мріями своїми я був давно у місті, за Собакаревою горою, де піщана полівка впадала в чорне річище асфальтів* [6, с. 6-7]. За деякий час нарешті стається довгоочікувана подія – хлопця переводять у міську школу: *І* ***нарешті рак у Жерелі свиснув, я скинувся, мов кавалерійський кінокінь, що вчув поклик бойової труби****, стрибнув через перелаз на задвірок та зирнув у бік міста — за вишняками ніжно-блакитне ранкове небо підпирав стовп куряви, буцім на Пакуль набігав гайсакуватий вихор […]. - Мамо,* ***рак у Жерелі свиснув, і дядьків велосипед брязкотить під селом****! — гукнув я, вбігаючи, схвильований, до сінець, де мати лущила квасолю* [6, с. 8-9]. У першому та третьому епізоді ми отримуємо/читаємо фразеологізм *коли рак свисне* в кінці тексту, але обігрування його починається ще на початку із маркерів ‘посвист рака’, ‘а рак усе мовчав’ ‘я очікував на той поклик’ тощо. Розуміння і розпізнавання цих маркерів – гіпертекстове явище.

У певних контекстах В. Дрозд лише „натякає” на подвійну актуалізацію: *Таки доведеться, хлопче, прирізати,— розсудливо казали пакульці.— Бо споночіє —* ***тут їй жаба й циці дасть****. Жаб і справді було в болоті достобіса, вони вже погрозливо кумкали* ***між купиння*** [6, с. 16]. Тобто дія, яка могла б виникнути при актуалізації прямих значень компонентів фразеологізмів (у цьому контексті фразеологізму *жаба й циці дасть* із значенням ‘пропасти, загинути’ [22, с. 228]), у творі не відбувається, але читач, уже знайомий із тим, як проявляються події, виражені фразеологізмом, у тексті, розуміє, що може статися.

В. Дрозд також доповнює фразеологізми лексемами, що додають певного емоційно-експресивного забарвлення висловлюванням: *Але сьогодні я був не в гуморі,* ***сотні кішок з нявкотом та писком шкребли душу****. Я ліг між книжкових пак за комином і стомлено заплющив очі* [6, с. 34]. Загальновідомий фразеологізм *кішки шкребуть на душі* (‘хто-небудь хвилюється, перебуває у стані тривоги, неспокою’ [22, с. 391]) автор доповним словами „з нявкотом та писком”, що додало розуміння стану героя як ще більш болісного та щемкого. Часто, додаючи до фразеологізмів певні лексеми, автор „локалізує” події, стани, емоції, тобто вживає власні назви, які пов’язані із подіями твору: імена героїв, топонімні назви та ін.: *...Закапелки були закладені книгами, що їх я наносив з семи ірійських бібліотек і* ***ковтав швидше, аніж Нерон-Балалайка мух*** [6, с. 34]; *Але я не хотів продатися за мідяки, а ще боявся закохатися у вродливку, позаяк не мав сумніву, що це було б кохання без взаємності (****крізь газову кофтину в її серці бовванів, наче***

ISSN 2078-5534 Вісник Львівського університету. Серія філологічна. 2017. Випуск 64

***заспиртований у банці зоопосібник, молодий лейтенант із Ирійського військового училища**), і тому поспіхом віддав документи та вибіг на вулицю* [6, с. 22]. Нерон-Балалайка – пес тітки та дядька головного героя, а Ирій – містечко, де відбувається частина події твору.

Окрім подвійної фразеологічної актуалізації, В. Дрозд використовує у повісті „Ирій” також подвійну актуалізацію для метафори: *У крихітній кімнатульці стояв широкий двотумбовий стіл із старезною, проте гонористою друкарською машинкою на горбу, а біля машинки із склянки з золотистою обвідкою **стримів рожевий пуп'янок троянди.** — Драстуйте... Ось, документи приніс! — сказав я голосно, не зводячи очей з квітки. **І пуп'янок почав вочевидь розпукуватися та хорошитися; листочки здригнулися й стали руками в зеленій газовій кофтині з мереживними оборками, а рожеві пелюстки склалися в молоде, вродливе обличчя секретарки**. **Вона усміхнулася до мене**, як усміхаються до дзеркала, й сухим, наче черствий рогалик, голосом повідомила...* [6, с. 22]. Під порівнянням дівчини із пуп’янком троянди розуміємо її ніжність, красу та витонченість, а також окремі риси характеру: неприступність та різкість. А нетрадиційність значення реалізується в тому, що у подієвій канві твору це не просто порівняння, а безпосередні події, коли дівчина може стати пуп’янком троянди. Використання подвійної актуалізації метафори у тексті для В. Дрозда можемо назвати цілком прогнозованим, оскільки метафора та фразеологізм мають спільну природу, адже фразеологізм – усталена метафора, тобто подвійна актуалізація можлива у тих випадках, коли спостерігаємо переносне, образне вживання мовних одиниць. У повісті В. Дрозда „Ирій” на такі подвійні метафоризаційні актуалізації часто накладаються інші значення: гіперболізація, літотизація, емоційно-експресивне забарвлення тощо: *Костюм було пошито **із синьої ворсистої баї, що лагідно мружилася та вуркотіла під подушечками пальців, наче кіт зі сну**. Ботинки, завеликі для моєї ноги, мати купила на виріст, аж поки перейду на власний хліб, і, проводжаючи матір за місто, **я наскуб зі скирти та упхав у шкарбани возів зо два житньої соломи**. Шкарбани стали скосирніші до дороги, але **незабаром у соломі розвелося достобіса мишей, вони цілісінькі ночі пискотіли й точили зуби**, й тітка Дора, яка інтелігентно вдавала, що боїться мишей, наказала звечора залишати ботинки надворі. **Ранками з фезеенівських шкарбанів вискакували та мчали увсібіч повчища гладких солом'янських котів*** [6, с. 24]. У цьому прикладі подвійна метафорична актуалізація пов’язана із гіперболізацією розмірів черевиків.

В окремих контекстах В. Дрозд поєднує подвійну метафоричну та фразеологічну актуалізації: *Я **взявся обіруч за край неба** і **прихилив небо до її ніг**, взутих у чорні лаковані туфельки. Я **відгорнув глевке передосіннє хмаровиння, і сонце зирнуло їй у вічі**, позолотивши кісники та оправу окулярів* [6, с. 24]. У цьому прикладі використано фразеологізм *прихилити небо до чиїхось ніг* (‘*зробити для кого-небудь все, навіть неможливе*’ [22, с. 700-701]), а також на основі нього обіграно метафору *відгорнути передосіннє хмаровиння*.

Є в тексті також і фразеологізми, які не набувають подвійної актуалізації: *А так буде, що він у мене людиною стане, і коли **матиме голову на плечах, а не пусту макітру**, за десяток літ, а то й раніше, підкотить ось до цих ліщинних воріт на власній „Побєді”. Ну, урвителю, **одна нога тут, одна там** — до школи по документи!* [6, с. 10]; *Хіба птах, який**, відчувши дужі крила**, **вилітає з гнізда батьківського**, знає, **де він виспівуватиме завтра**? Поки що я потрібен в Ирії, на берегах Стрижня. А завтра... Завтра **нові обрії простелються переді мною**. Людям мого — акторського — фаху **не випадає глибоко вкорінюватися*** [6, с. 11].

Отже, одним із основних мовних засобів химеризації у повісті В. Дрозда „Ирій" є подвійна актуалізація фразеологізму, тобто, з одного боку, актуалізація його значення як цілісної сталої мовної одиниці, а з іншого боку, актуалізація прямих значень всіх чи окремих його компонентів. Завдяки такому прийому стирається межа між реальними та ірреальними подіями. Автор використовує подвійну актуалізацію у різноманітних комбінаціях: в межах одного речення, створюючи на основі фразеологізму цілі сюжетні лінії; називаючи фразеологізм, чи використовуючи маркери, які актуалізують у нашій свідомості певний фразеологізм. Крім того, завдяки подвійній актуалізації значень компонентів фразеологізму автор виражає почуття, передає світогляд героїв. Дослідження мовних засобів химеризації та лінгвістичних особливостей химерної прози є перспективою дослідження.

1. *Білоноженко В. М.* Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів / В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк. – Київ, 1989. – 156 с.

2. *Важеніна О.* Бурлескно-травестійні традиції І. П. Котляревського в мові химерної прози Є. П. Гуцала / О. Важеніна // Лінгвістичні студії. – 2011. – Вип. 23. – С. 124–127.

3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – Київ, Ірпінь, 2003. – 1440 с.

4. *Дзюба І.* Рівень довіри (Штрихи до портрета Володимира Яворівського) / І. Дзюба // Українська мова та література в школі. – 1987. – № 7. – С. 13–21.

5. *Дончик В*. Неосвоєне багатство / В. Дончик // Дніпро, 1981. – № 8. – С. 117–130.

6. *Дрозд В. Г*. Ирій: Повісті, оповідання / В. Г. Дрозд. – Харків, 2008. – 318 с.

7. *Ільницький М*. Від епічності... до епічності / М. Ільницький // Дніпро, 1981. – № 12. – С. 137–147.

8. *Кобилко Н. А*. Особливості химерної прози в контексті української літератури другої половини ХХ століття / Н. А. Кобилко // Сучасна філологія: теорія і практика. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 20–21 березня 2015 року). – Херсон, 2015. – С. 20–23.

9. *Коломієць М. П*. Про фразеологічні синоніми в українській мові // Українське мовознавство. – Випуск 15. – Київ, 1988. – С. 28-32. – С. 29.

10. *Кунин А. В*. Двойная актуализация как понятие фразеологической стилистики / А. В. Кунин // Иностранные языки в школе. – 1974. – № 6. – С. 13–17.

11. *Лотман Ю*. Проблема художественного пространства в прозе Н. В. Гоголя / Ю. Лотман // Избр. соч.: В 3 т. – Т. 1. – Тарту, 1993. – С. 5–55

12. *Манюх Н. Б.* Поетика характеротворення у прозі В. Дрозда: автореф. дис. … канд. філол. наук: 10.01.01 / Н. Б. Манюх – Івано-Франківськ, 2008. – 19 с.

13. *Падар Ю. А*. „Магічний реалізм" і „химерна проза": протистояння чи взаємодія? / Ю. А. Падар // Зб. наук. праць. – Київський національний університет ім. Т. Шевченка. Інститут філології. – Видавничий дім Дмитра Бураго. – 2011. – С. 397–403.

14. *Пасік Н. М.* Подвійна актуалізація і розгорнута фразеологічна метафора в химерній прозі Володимира Дрозда / Н. М. Пасік, Г. М. Воєводіна // Література та культура Полісся: збірник наукових праць. – Вип. 77. Серія: Філологічні науки. № 3. – Ніжинський держ. ун-т ім. М. Гоголя. – Ніжин, 2014 – С. 157–167.

15. *Погрібний А*. Мода, новація, закономірність / А. Погрібний // Литературное обозрение. – 1980. – № 2. – С. 24–28.

16. *Скрипник Л. Г*. Фразеологія української мови: монографія / Л. Г. Скрипник. – К., 1973. – 240 с.

17. *Стрельбицький М.* Закономірність неповторного, неповторність закономірного / М. Стрельбицький // Дніпро, 1981. – № 4. – С. 146–152

18. *Ужченко В. Д.* Українська фразеологія: навч. посіб. / В. Д. Ужченко, Л. Г. Авксентьєв. – Харків, 1990. – 167 с.

19. *Ужченко В. Д.* Фразеологія сучасної української мови : навч. посіб. / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – Київ, 2007. – 494 с.

20. Українська мова: енциклопедія / редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк та ін. – Київ, 2000. – 752 с.

21. *Фоміна С. Б.* Особливості репрезентації інтерпретаційної складової „концепта” простір у перших фантастичних дискурсах кінця XIX – першої половини XX століття / С. Б. Фоміна // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. – 2011. – № 9 (220). – С. 56–62.

22. Фразеологічний словник української мови. У 2-х книгах. – Київ, 1993. – 982 с.

23. *Чайковська В.* Українська химерна проза: історія народження терміна // Вісн. Житомир. держ. ун-ту ім. І. Франка. – 2006. – № 26. – С. 79–82.

24. *Шевченко Т. М.* Поетика сучасної української прози: особливості „нової хвилі”: Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.01.01 / Т. М. Шевченко – О., 2002. –19 с.

Стаття надійшла до редколегії 30. 04. 2017
доопрацьована 30. 06. 2017
прийнята до друку 15. 08. 2017

IDIOMS AS CHIMERIZATION TOOLS IN V. DROZD'S STORY "YRIJ"

Olha Bachyshyna

Ivan Franko National University of Lviv,
Ivan Kovalyk department of Ukrainian language,
Universytets'ka 1/234. 79001, str., Lviv, Ukraine
tel.: (0 322) 239 47 17

The paper analyzes the binary actualization of idioms. Binary actualization of idioms implies the mining of the idiom as a fixed language unit on one hand and direct values of idiom's components on the other. For example, we have the idiom 'the stone fall off my heart', which means that everything become easy and calmly for somebody. It is a certain actualization. V. Drozd uses it in such way (given in translation): "The stone fall off my heart and roll down the court, my uncle took it and begun to sharpen the knife on this stone". You can see the binary actualization in this context: implying the mining of the idiom as a fixed language unit on one hand and direct values of idiom's components on the other. This linguistic phenomenon is peculiar to V. Drozd's writing style and one of the main chimerization tools in his story "Yriy". Applying binary actualization the author blurred the lines between real and unreal world. Characters, events and scenes described in the story acquire fantastic features. The article talks about the main ways of using the binary actualization methods such as creating story lines within one sentence based on one idiom; naming idioms or only using markers, which bring up certain idioms in reader's mind. Moreover, with the binary actualization of idioms the author expresses feelings, emotions, ideology and inner worlds of character. It is no surprise that V. Drozd uses the binary actualization of metaphors since metaphors and idioms have common roots since idiom is a fixed metaphor. The article also discusses the main features of chimeric prose. It also gives arguments why the story "Yrij" by V. Drozd' belongs to the literary genre of chimeric prose. Ideas for further research are the analysis of language means of chimerization and linguistic characteristics of the chimeric (magic) prose.

Key worlds: idiom, the binary actualization of meaning, metaphor, chimeric (magic) prose, chimerization.